— І казна-що вигадав ти, Матвію, їй-бо, казна-що...

— Дай цигарку!

— На... Ускочити — раз плюнуть. Досі з кимсь злигалась, їй-бо...

— А, геть к чортам!

— Повір... А вже коли той... то, брат, дорого не візьме,— продасть.

— Задавлю, як собаку!..

Матвій лапнув за кишеню, хоч гаразд і так почував, як мулить йому важкий холодний маузер і одтягає кишеню. Очі йому хижо блиснули, а зуби нервово клацнули.

— Холодно, чи що... чор-р-рт! — буркнув він і зціпив зуби.

— Та таки трохи є, либонь, морозить...

Вони, Матвій Харченко й Петро Галка, сиділи на горі, на руїнах якоїсь будівлі біля великого шляху до заводу й дивились вниз, у лощину, в якій, як у велетенській мисці, розкинулось велике заводське містечко, Праворуч невгамовною пожежею палав завод, випускаючи хмари рудого диму, що одразу підносився вгору, а потім розходився в повітрі, повертав ліворуч і сизим серпанком покривав містечко; вже смеркло, горіли низками електричні ліхтарі, й світло з димом робило ілюзію туманного осіннього вечора. Проміння заводських печей тремтячими відблисками освітлювало безліч чорних, закурених димарів, що стриміли над містечком і тихо курились, шугало попід небо, й не можна було розібрати, з чим грається воно — чи то з хмарами, чи з власним димом.

Усюди, по довгастих узгір'ях, поперерізуваних балками, й по шпилях купками горіли огні шахт і шахтарських слобідок. Задушливий сморід вугільного диму змішувався з важким духом від різниць, що стояли ліворуч, осторонь від містечка, й отруювали весняне повітря. Сумирно блимали зорі, іноді лякливо притьмарюючись від пекельного беззгучного реготу низового багаторотого страховища; край неба на заході ще яснів темно-смарагдовою смужкою понад обрієм.

Галка далеко жбурнув недокурок і гучно сплюнув.

— Ходімо, чи що? — звернувсь до нього Харченко, але сам сидів нерухомо і, підперши голову ліктями, дивився на заводські огні.

— Та вже коли йти, то ходімо... А може б... роздумав, га?.. Перейшли б балку та й на чавунці. Досвіта й дома будемо.'

— Чи держу я тебе? — розсердився Харченко.— Ну й іди к чортам, коли тобі не хочеться!.. Сам ув'язався...

— Ув'язався по-приятельському, бо вдвох безпечніш... для тебе ж... А тепер бачу, що витівка твоя не варт доброго слова і що з нею тільки вскочиш. Та хоч би було за що, а то... дурниці якісь... ніжності. Не личить нашому братові антимонії розводити.

— Не можу я.

— Бо дурень. Де ж се видано, щоб баба чотири роки ждала терпляче чоловіка та ще такого, якому й вороття немає. Досі заміж вийшла.

— Чув, що не вийшла.

— Ну, то любчика завела.

— Чи ти замовкнеш, анцихристе!..

— А хіба неправда?

— Нехай.

— Ну, то якого ж дідька пертись туди? Людям тільки заважати.

— А син? Сина хочу побачити. Ходім... буде тобі...

Вони підвелись і пішли мовчки. Гучно лунала в нічній пітьмі хода їхня по сухому, наїжденому вже шляху. Всюди горіли огні — ознака, що життя не перепинялося, але від того, що не чути було, як завжди, ні гуркотні, пі людських голосів, робилось моторошно й власне тупання здавалось якимсь зайвим, гостро-прикрим і примушувало озиратись, хоч навкруги не було ані духа. Мета їхньої подорожі, що потребувала багато відваги й обережності, а також довгочасна звичка, після втечі із заслання, часто критись від людей, настроювали бувалих зацькованих вовків на знайомий лад, і кожний зайвий згук, та ще викликаний власними рухами, дратував їх. Вони звернули з шляху й пішли низенькою м'якенькою травичкою, що недавно тільки вкрила вигони зеленим, не всюди рівним, оксамитом.

— Бух-бу-бух! — покотилося з балки, одгукуючись луною по горах. Потім знов настала тиша, й тільки купки огників приязно мигтіли звідусюди.

— Се ще що? — зупинився Галка, втопивши гострі очі в той бік, звідки почув стрель.

Харченко й собі став, але, догадавшись у чім річ, знов рушив, кинувши:

— Там над балкою церква... Молодь, мабуть, пушку випробовує, щоб стріляти, як заспівають "Христос воскрес".

— Угу,— муркнув Галка.

Далі вже йшли мовчки, кожний із своїми думами. Ся невеличка несподівана пригода зворушила їх більш, ніж вони хотіли того, збудила давні, заснулі й заховані десь далеко в серці згадки, й вони одна за одною нестримним потоком ринули зсередини.

Се було давно, років шість тому. Тоді вони були такими, як і ті, що стріляють ото, звичайними шахтарями. Один мав жінку й сина, другий жив у артілі. Надходив Великдень — вони так само метушились, чекали чогось незвичайного, небуденного, цілу ніч великодню товклись коло шахтарської церкви, допомагаючи пристроювати різнокольорові електричні лампочки попід дахом, на хресті, прибивати проводи до тих лампочок, готувати ракети, прив'язувати паперові ліхтарики й т. ін., що робить великодню службу в церкві цікавою й урочистою. А потім... тюрма, каторга й заслання, утеча й поневіряння з чужим паспортом у повсякчасній тривозі, повсякчасній небезпеці; грабіжства й наскоки ще збільшували ту небезпеку, бо на ноги було поставлено всю поліцію тієї місцевості, де вони порались, зійшовшись із такими, як самі; тільки бистрі перельоти з місця на місце рятували їх від поліції.

Харченко відтоді, як утік із заслання, не навідувався до жінки з сином, знаючи, що на його там чигають, але пекучої нудьги не здолав витруїти з свого серця й завжди носив її з собою. Зрештою не витерпів: зацькованого вовка потягло до рідного лігва, потягло стихійно, непереможно. Свідомість величезної небезпеки якось поблідла перед тим пориванням, посунулась назад, глибоко, а наперед виступили знадні картини побачення...

Вийшли над балку. По той бік падали огнища із смоляних кухов. Метушились тіні коло них.

Нічна пітьма поривчастими рухами то насовувалась на них, коли огнища притухали, то одбігала геть, розкриваючи білі стіни огорожі й церкви і освітлюючи рухливі постаті дітвори, парубоцтва й дівчат. Лунав веселий гомін, викрики, сміх. Часом огнище розгоралось і палало, як пожежа, сягаючи світлом далеко навкруги і в балку, де шелестів йому назустріч сухий торішній очерет, що виріс після скошеного.

Харченко й Галка пішли сим боком, не спускаючи очей з нічної картини, що одкрилася перед ними.

— А може, й вона там? — промовив Галка, махнувши рукою до церкви.

— Чого їй там бути? Ще рано... З паскою, мабуть, піде,— відповів Харченко й насупився.

— А ти добре знаєш, що вона живе в тій самій кватирі?

— Знаю, переказували мені...

— Хм... дивно. З яких же достатків вона живе? Чи ти їй пересилав грошей?

— Не можна було, небезпечно... Зараз, суки, причепляться до баби. Заробляє пранням по пральнях та по жидах.

Почалась робітницька слобідка перед містечком. На головній вулиці подекуди блимали жовтим світлом ліхтарі. Чути було ходу й говірку; певне, молодь поспішала до церкви, що стояла осторонь від слобідки. Харченко й Галка обійшли слобідку з лівого боку й пішли темним провулком.

— Чорт зна що, скільки тут нових будинків! Ще й не пізнаєш своєї хати,— промовив стиха Галка.

— Мовчи! — буркнув Харченко.— Пізнаю. А здох би ти йому! — раптом зупинився він, почувши, як зірвався з чиєїсь низенької глиняної покрівлі й занявчав з переляку кіт.

В халупках скрізь світилося, але всі вони стояли огорожені парканами, й світло не досягало до вулиці, освітлюючи тільки двори. Коли хто траплявся назустріч, то не звертав на наших подорожніх уваги, маючи їх за робітників, що вирушили до церкви.

— Ось!..— прошепотів Харченко, ухопившись однією рукою за серце й важко дихаючи.— Світиться.

— Хм... Ну, то як же... ти сам підеш?.. Мені повартувати?

— Ні, мабуть, краще буде, як обоє увійдемо в хату, а то стовбичитимеш тут, то хтось і напореться на тебе.

Вони ввійшли в двір. Харченко зазирнув у віконечко.

— Дома,— тремтячим від радості голосом шепнув він і підійшов до дверей.

— Стривай,— зупинив його Галка,— а в другій половині хто живе?

— Хазяйка.

— Адже там так само світиться, мабуть же, й вона не спить. Постукай краще у вікно.

— А й правда.

Харченко обережно стукнув кілька разів у шибку й припав до неї лицем.

— Зараз одчинить.

Дзенькнула клямка, і з хати вийшла Харченкова жінка.

— Хто тут? — спитала вона, придивляючись до гостей.

— Не пізнала, Ярино? — тихо промовив Харченко.

Вона затремтіла й хитнулася. Харченко обняв її й піддержав.

— Що з тобою, Ярино? Чого ти?

Вона миттю опритомніла й злякано озирнулася на сіни.

— Сюди йди, та тихо-тихо... А се хто?

— Товариш.

— Ідіть, щоб хазяйка не чула,— шепотіла вона.

Вони навшпинячки ввійшли в сіни за Яриною, але в ту ж мить одчинилися двері з хазяйчиної половини.

— Ти вже до церкви, Ярино? Ще ж рано... А се хто з тобою? — питала хазяйка, придивляючись до темних постатей.

Ярина швидше пропустила гостей у двері й стала на порозі.

— Се... се... за мною зайшли... до церкви разом той...

Вона зачинила двері й стояла коло порога, пополотнівши від жаху.

— Відьма чортова! — буркнув Галка.— Заткнути б глотку, щоб і не кавкнула. А то піде ще розплеще скрізь.

— Ні, ні, вона добра жінка,— врешті прийшла до пам'яті Ярина.

— Ну, як живеш, Ярино? — підійшов до неї Харченко.— Не скучала за мною?

Ярина кинулась йому на груди й заридала, а він цілував і гладив її голову, ледве втримуючи й себе, щоб не заплакати.

Галка підійшов до вікна й запнув його занавіскою. На столі горіла бляшана лампочка й стояло три паски: дві більших, одна меншенька, миска з крашанками й печеня. Пахло свіжопеченими булками. За піччю на широкім дерев'янім ліжку спало хлоп'я років семи й посміхалося уві сні. Галка одвернувся до вікна й нашорошив уха. Він почував себе дуже неспокійним і в душі кляв і себе, і Харченка, й небезпечну подорож, і всякі ніжності.

Рипнули двері й примусили всіх з жахом обернутись.

— Ти ж той, Ярино...—промовила, всунувши в двері голову, хазяйка: вона не змогла побороти своєї цікавості й заглянула-таки ще раз. Побачивши Ярину в обіймах невідомої людини, вона відразу зрозуміла все й, не скінчивши фрази, причинила двері.

— Я ж кажу, що вскочимо,— буркнув Галка, намацовуючи в кишені маузера.

— Ні, вона нічого...

— А се Колька? — промовив Харченко, підходячи до ліжка.— А виріс як — не пізнати.

— Колю, Колю! — торсала мати за плече сина.

— Навіщо ти його? Нехай спить.

— Виспиться вдень... все одно час уставати; до церкви ж збиралися. Колю, чуєш, моя дитино! Вставай, татко приїхав.

— Що? Де? — схопився миттю хлопець і втопив у батька зацікавлені й разом перелякані очі.

Харченкові щось здавило в горлі; він сів на ліжку, вхопив сина на руки й міцно стиснув в обіймах. Дві буйних сльози скотилися хлопцеві на біляву голівку.

— Господи, який великий уже! Що — не пізнаєш? Та він же сливе не знає мене!.. А! Прокляте життя!.. Краще здохнути, ніж так поневірятись. Голубчику мій! Серце моє!..

— Матвію, час іти,— промовив Галка.

— Стривай, стривай, іще хоч хвилиночку.

— Ой, ходімо, бо лихо буде: баба вийшла кудись...

— Хороший мій! Чого ти так дивишся, Колю? Ти й не знав, що в тебе такий татко?

— Хи... не знав... Мама казали.

— О, от бач, Петре, а ти казав... Знаєш, що він казав, Ярино? Казав, що ти собі тут любчика завела, ха-ха-ха!..

— Чи до того було! Дихати ніколи, не то що...

— Бідуєш дуже?

— Та що там і казати.

Ярина махнула рукою.

— О, от бач... Стривай, стривай же,— заметушився Харченко. Він посадив хлопця на ліжко й поліз у кишеню.

— На, заховай,— ткнув він Ярині гаман з грішми.

Вона одчинила скриню й поклала гроші під одежу, на дно. А він знов узяв сина на руки.

— Матвію, тікаймо... тупотить щось у дворі,— прошипів Галка, і, вихопивши револьвера, скочив до дверей, і притулився коло печі, дослухаючись.

Харченко обережно посадив сина, поцілував Ярину, що повисла йому на шию, й скинув її руки з своїх плечей.

— Прощай... прощай, Ярино... Чи побачимось...

В сінях затупотіло. Широко розчинились двері й у хату вскочило двоє стражників з револьверами в руках.

— Руки вгору! — крикнули обидва разом, але розітнулись по хаті два вистріли, й вони, хитнувшись і махнувши в повітрі руками, повалились на землю.

Галка вислизнув у відчинені двері, прошмигнув крізь другі й зник у темряві.

— Де... де мій картуз? — бігав по хаті Харченко, але, почувши знов тупотняву й голоси, вибіг з хати без картуза.

Хотів проскочити непомітно: зігнувшись, перебіг двір і перескочив через паркан у темний провулок. Але стражники, побризкуючи зброєю, були вже коло двору — й услід утікачеві посипались кулі. Чуючи за собою погоню й вистріли, він нісся, як вітер. З халуп повиходили люди й здивовано дослухалися до того, що діялося на вулиці. Хтось сміливіший хотів перейняти втікача й побіг йому навперейми. Харченко повернув завзятому назустріч, штовхнув його в груди, й сердега гепнувся навзнак, ударившись потилицею об грудки. Харченко на бігу вхопив картуза, що скотився в того з голови, й подався далі.

Вибігши із слобідки на вигін, він зупинився на мить: праворуч мигтіло ліхтарями містечко, а ліворуч, трохи далі, була балка. Харченко згадав про очерет у тій балці й повернув до неї. За кілька хвилин він був у ній і, важко дихаючи, слухав крики, гомін, тупотіння людських і кінських ніг, що доносились від слобідки. Далі над балкою вся в різнобарвних огнях горіла церква, гамір і сміх коло неї ще збільшились.

— Бов!.. бов!.. бов!..— раптом розітнулось околицею й покотилось балкою. Харченко несамохіть зцупив картуза й перехрестився.

— До утрені вже,— буркнув він. "А що ж далі? — промайнула йому в голові неспокійна думка.— Якби тихенько пробратись до містечка, то звідти вже знайшов би, як утікти. А балка верстов за три кінчається — переймуть на конях. Ну та чорт його бери, вже все одно: гинуть дак гинуть — невелика шкода й собі й людям. А проте — ще поборемося".

Плазуючи очеретом, він доліз до місця проти церкви: далі очерету не було, й він сів, сів і чув, що сю місцину з обох боків уже оточено кінними й пішими стражниками. Гамір коло церкви вщух, і можна було розібрати окремі фрази. Він чув, як його об'їжджали з другого боку, чув брязкіт зброї й пирскання коней.

"Зараз лавою почнуть загін,— подумав він.— Ну що ж, уб'ю одного — двох, а далі... Стрілятимуть на мій огонь і... Що се?..." Він побачив, що в кількох місцях над балкою запалюють огнища.

"Иш ти! Щоб часом нічка-матінка не зрадила. Ну, стривайте ж..."

Харченко хутко скинув пальто й нап'яв його на кущ дебеліших очеретин, ще й картуза зверху почепив, а сам відсунувсь на кілька ступнів і припав до вогкої трави.

— Може, ракетою освітити, ваш бродь? — почув він од церкви.

— А хіба є?

— Так точно, є. Ми для служби наробили.

— Ану, давай.

За хвилину глухо бахнула ракета й прорізала ніч над балкою, освітивши дно.

— Тут він! — почулись раді вигуки.— Ану, ти... повертайся там швидше коло огню!..

Незабаром полум'я від кількох огнищ прогнало геть нічну темряву й виразно освітило на дні балки схилену постать у картузі.

— Гей, ти чуєш? Виходь, бо все одно зараз стрілятимемо,— почув Харченко.

Він не обізвавсь і напружено чекав. Почулось іще тупотіння багатьох кінських ніг: він підвів голову й при світлі огнища побачив, що на поміч стражникам прибув взвод козаків. Молодий хорунжий щось погомонів з

приставом і, кинувши йому: "От єрунда!" — спустивсь у балку, витягаючи з кобури револьвера. Харченко підсунувсь ближче до опудала й націлився. Дико скрикнув поранений кулею кінь, став диба й бухнувся на землю. Хорунжий спритно спішився раніш, ніж кінь упав, повернувся до балки й стрельнув з револьвера кілька разів в опудало, та, не вціливши, вилаявся й повернув назад.

Пристав дав знак стріляти. Рясні вистріли збудили околицю й відгукнулись скрізь по балках. Опудало, пронизане грядом куль, ще більш нахилилося додолу, але встояло на тонких, сухих стеблинах. Харченко лежав і не рухався: він чув, як пристав скомандував перестать стріляти, чув, як він звелів кільком із стражників підійти до опудала, чув, як борсався й бився об землю підстрелений кінь, і підняв голову тільки тоді, як до ушей йому донеслось тріщання сухого очерету...

Блиснув огник, і самітній вистріл в очереті знов зворушив принишклу тишу. Харченко почув, як застогнав один із стражників, підхоплений товаришами на руки, й припав до трави. Розлютований пристав знов звелів стріляти. І знов залопотіли й задзижчали кулі, дощем посипавшись на опудало... Він лежав і чуйним ухом ловив якісь нові згуки, що вдиралися в тріскотню рушниць. Коли перестали стріляти, то згори під акомпанемент дзвонів полилось урочисте:

— "Воскресеніє твоє, Христе Спасе..."

Харченко оперся на лікті й крізь очерет дивився на церкву, залиту огнями, дивився, як маяли в повітрі корогви й багатоголовий натовп, осяяний світлом, поволі сунувся за ними. А попід огорожею темніли постаті тих, що стояли коло пасок.

"І нас на землі сподоби..."— донеслось до Харченка в паузі поміж дзвоном, але він уже слідкував за тим, що діється ближче, й по рухах іііристава та хорунжого силкувався розгадати, що саме вони вигадують.

Близько до нього ніхто вже не підходив, очевидно, ніхто не був переконаний, що його застрілено.

"Що ж далі? Що ж далі?" — думав Харченко, й гостра лютість, і злоба закипали в серці. Він увесь тремтів від того й нервово клацав зубами, як припертий до стіни вовк.

"...Ангели поють на небеси..." — котилося від церкви, а дзвони підтакували: "таки-таки-таки-так..."

Дзвони замовкли, й спів увірвався... Знов почулось коняче пирскання й легкий брязкіт зброї. Харченко з підозрінням дивився на спокійну розмову пристава з хорунжим і думав:

"Чого ж се вони мовчать?.. Ну, та нехай мовчать... Води б отсе напився... аж душа горить... Хіба попрохати, щоб дали кухоль води",— гірко посміхнувся він...

...воскресе із мертвих, смертію смерть поправ...— вирвалося з одчинених дверей церкви.

Всі, що стояли поблизу, поздіймали картузи й хрестились. Харченко почув, як занило йому на серці, ніби щось одірвалось там, і очі заволокло сльозами. І пекуче захотілось йому встати, піти до тих... віддатись у руки, нехай роблять, що хотять...

"Що се? солому несуть? Навіщо?.." Та він одразу догадався й знов лютість спалахнула в нім.— "Ну, гаразд, викурюйте, живим у руки не дамся все одно й дешево себе не продам..."

Стражники з оберемками соломи зайшли з того боку, де кончався очерет: там вони склали солому й підпалили її. За хвилину затріщав від огню очерет, і Харченка вкрило густим димом, бо вітер на нього дув...

Натовп коло церкви заворушився й висипав за огорожу дивитись на імпровізовану ілюмінацію. Стражники й козаки стояли з рушницями напоготові по обидва боки балки на той випадок, як розбійник вискочить з огню. Очерет палахкотів і кільцем огню охопив те місце, де стояло опудало; огонь підкотився нарешті до нього, лизнув стебла, на яких начеплено було пальто, й вони впали на траву, погасивши коло себе ріденькі язички огню.

— Ба-бах! — розітнулось від церкви. Не вгаваючи дзвонили дзвони й чувся веселий гомін і сміх.

Обережно підкравшись, один із стражників зачепив гаком і витяг з попелу простреляне на решето пальто. Зрозумівши, що тут був підхід, пристав і хорунжий кинулись у балку. Між чорними обгорілими пеньками очерету самітно блищав козирьок картуза.

Утікач зник з димом...

1912